

1. Dilbilgisi

Dilbilgisi nedir?

- Dilbilgisi sadece yazı dilini kapsar
- Kimi dillerin dilbilgisi yoktur.
- Dillerin dilbilgisi birbirinden çok farklıdır.
- Dilbilgisi çok zor ve çok kolay diller bulunmaktadır
- “Sokaktaki adam” dilbilgisini bilmemekte, dilbilgisini yanlış kullanmaktadır.
- Dilbilgisi dersleri ve kitapları dilin doğru kullanılmasını sağlar.

Dilbilgisinden ne anlaşılmalıdır?

Dil insan zihninin bir ürünüdür ve bu ürün çok küçük yaşta bir çocuk tarafından kısa denilebilecek bir dönemde edinilmektedir. Dilbilgisi genel olarak *belirli bir dilin dilbilgisel tümcelerini üreten bilgi kümesi* olarak tanımlanmaktadır. Ancak burada dikkati çeken nokta, bu tümcelerin sınırsız sayıda olmasıdır. Yani, dilbilgisi sınırlı sayıda kuralla (ve tabii sınırlı sayıda sözcükle) sınırsız sayıda tümce üretebilen bir niteliğe sahiptir. Tüm doğal dillerdeki temel özellik, dili konuşanların sınırlı sayıda dilsel birim ve kuralla sınırsız sayıda sözce üretebilmeleri ve bu sözceyi anlayabilmeleridir. Karmaşık kurallarla sınırsız tümce üretimini sağlayan bu yetenek, uzun zaman araştırmacıların merak konusu olmuştur. Chomsky’de yaratıcılık dönüşümsel dilbilgisinin temel düşüncesi olarak ele alınarak bu olgu teknik bir biçimde tanımlanmıştır. Chomsky, kuralla bağlı olan yaratıcılıkla kuralları değiştiren yaratıcılığı birbirinden ayırmaktadır. Buna göre, kuralla bağlı olan yaratıcılık, dil sisteminde önceden verilen olasılıklarla sınırlıken; kural değiştiren yaratıcılık, söz konusu sistemi çeşitli yönlerde etkileyebilmektedir.

Konuşucunun bilgiler, konuşucunun hiç duymadığı, okumadığı ya da bundan sonra belki de hiç duymayacağı, okumayacağı tüm tümcelere, doğru yorumlar getirebilecek ölçüde *genel* olmalıdır; aynı zamanda tüm dilbilgisiz tümceleri dışarıda bırakacak ölçüde de *kısıtlayıcı* olmalıdır. Çünkü konuşucu –ona okulda bir bilgi verilirse de hangi tümcelerin dilbilgisel hangilerinin dilbilgisiz olduğunu sezgisel olarak bilebilmektedir.

üretici ve zihinsel dilbilgisi

Bir dilin sadece ve tüm dilbilgisel tümcelerini üretebilen bir dilbilgisi **üretici dilbilgisi** olarak bilinmektedir. Belirli bir dili bilinçaltında otomatik olarak bilen bir kişi bu dilin üretici dilbilgisini içselleştirmiştir; bu **zihinsel dilbilgisi** olarak adlandırılır.

Ek bilgi

Dilbilgisinin yetkinlik düzlemleri

Dilbilgisi çalışmasının amacı, doğal konuşucunun dilsel sezgisine başvurarak sorunsuz bir veri için betimleme yapmak ve bu betimleme üzerinden açıklama getirmektir. Bu yönde, Chomsky (1964), dilbilgisi için **yetkinlik düzlemleri** ileri sürmüştür: **gözlemsel, betimlemeli ve açıklamalı yetkinlik**.

- (a) Gözlemsel yetkinlik, dil verilerinin düzgün ya da bozuk olma değerlerinin yerinde olup olmadığını belirlemektedir.
- (b) Eğer dilbilgisi dilsel olarak tüm bağlamlarda önemli tüm genellemeleri sunuyorsa, dilbilgisi betimlemeli yetkinliğe ulaşmış demektir.
- (c) Dilsel verilerin temelinde betimlemeli yetkinliğe sahip bir dilbilgisi, dilsel evrenceleri sunan bir dilbilim kuramıyla uyumlu olarak açıklamalar getiriyorsa, açıklamalı yetkinlik koşulunu yerine getirmiş sayılır.

Evrensel Dilbilgisi

Chomsky’e göre insan beyninin karmaşık bir dizge olan dili kısa zamanda eksiksiz bir biçimde edinebilmesi ancak insan beyninde doğuştan var olan ve tüm diller için geçerli olduğu varsayılan **Evrensel Dilbilgisi (ED)** ile olanaklı olabilmektedir.

Ek bilgi

Dil edinim düzeneği

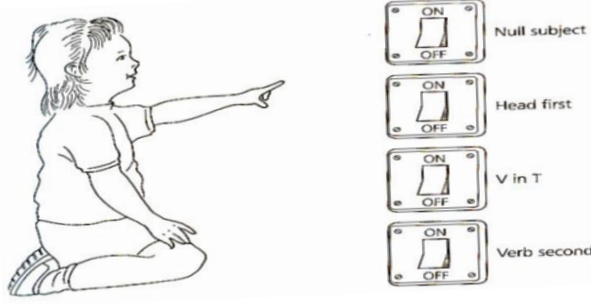
Chomsky (1965) tarafından önerilen **dil edinim düzeneği**, oldukça yetersiz ve eksik dilsel girdi ile karşılaşmalarına karşın, çocukların yine de anadillerine ait sözdizimsel kuralları çok kısa bir sürede edinmeleri ve bu dönem içinde belirli dilbilgisel yapıları kolaylıkla anlayabilmeleri ve üretebilmeleri olgusunu açıklamaktadır. Chomsky, dil edinim düzeneğini “kara kutu” benzetmesiyle açıklamaktadır. Buna göre, dil edinim sürecinde, çocuğun duyduğu birincil dilsel veriler “kara kutu”ya girerek işleme sokulmakta ve bu kutudan **ÜRETİCİ DİLBİLGİSİ** çıkmaktadır. Bu yaklaşım doğrultusunda, her çocuğun doğuştan, tüm diller için geçerli bir dilbilgisine (bkz. **EVRENCELER**) sahip olduğu ve karşı karşıya kaldığı dil girdileri hakkında varsayımları denetleyecek ve geliştirecek bilişsel işlemler dizgesiyle donanmış olduğu varsayılmaktadır. Bu sayede, çocuk tümcelerin dilbilgisel yapısı hakkında varsayımları düzenler, tahminlerde bulunur ve yeni yeni tümcelere tahminlerini denetler. **BETİMLEMELİ VE AÇIKLAMALI YETKİNLİK** düzlemlerinde bir dilbilgisi modeli düzenleyen bir dilbilimcinin yaptıklarına benzer olarak bir çocuk da aslında, bir dilbilgisi modelini bu yönde biçimlendirmektedir.

ilke ve değiştirgenler

ED’nin iki temel özelliği şöyle sıralanabilir:

- ED, bir dilden diğerine değişiklikler göstermeyen ilkeler, kavramlar ve genelceler bütünü içerir.
- ED tarafından tümüyle tanımlanmamış dillerarası değişiklikler gösteren özellikler de ED tarafından belirlenir. (Haegeman 1994:15)

Öyleyse, insan zihninde sunulan doğal dilin görünümüleri olarak tanımlanabilecek **ilke** ve belirlenmiş kesin sınırlarla bir dili diğerinden ayıran yönler olarak tanımlanabilecek **değiştirgen** kavramları insan zihnindeki içgüdüsel dilbilgisinin özellikleridir.

Dilbilgisi düzeneği ve doğuştanlık

Dilbilgisinin oluşumunun bireyin karşı karşıya kaldığı dilbilgisel tümceleri duyması yoluyla gerçekleştiği, yeni tümceler yaratmanın da bir tür analogi olduğu düşünülebilir ('girdi-temelli' görüş).

1 Anadili konuşucusu dil hakkında karşı karşıya kaldığı tümcelerden daha fazla bilgiye sahiptir.

Ek bilgi

Aşağıdaki tümceleri inceleyelim:

- (1) Erkin'in gelmesini istiyorum.
- (2) *Erkin'in geldiğini istiyorum.

(2)'nin tersine (3)'teki tümce dilbilgiseldir:

- (3) Erkin'in geldiğini biliyorum.

Anadili konuşucuları (2)'deki gibi bir tümce üretmemektedirler. Dolayısıyla çocuklara (2)'deki gibi tümcelerin bozuk olacağını gösteren olumsuz delil de sunulmamaktadır. Anadili konuşucusunun bilmesi gereken, *istemek* eyleminin *geldiğini* eylemiyle değil, *gelmesini* eylemiyle kullanılması gerektiğidir. Buna karşın *bilmek* eylemi *geldiğini* ile kullanılabilir. *İstemek* ya da *bilmek* eylemleri üzerinde gözle görülür biçimde ne tür bir tümcecik seçileceği konusunda bir etiket yoktur. Öyleyse çocukların (2) tümcesinin bozuk olduğunu bilmelerini sağlayan bilgi ne tür bir bilgidir?

2 aynılık

Tüm çocuklar anadillerini edinmede potansiyel olarak eşittirler. Başarıdaki bu aynılık, dilbilgisi ayarlama doğuştan gelen tutarlı bir düzeneğin varlığına işaret eder.

3 hız

Dil edinimi hızlı gelişir. Tüm çocuklar temel yapıları üç ya da üç buçuk yaşında öğrenmiş olurlar, beş yaşında ise yetişkinler gibi karmaşık yapıları anlayıp üretirler. Böylesi bir hız sadece girdi temelli bir açıklamada sürprizdir.

4 kolaylık

Dil edinimi kolaylıkla gerçekleşir. Çocuklar dil öğrenimleri sırasında herhangi bir zorlukla karşılaşmazlar. Anadili konuşucuları ile etkileşim ve dil örneklerinin etkisinde kalma, dil edinimini sağlamada yeterlidir. Eğer dilbilgisi ayarlamasının altında yatan düzenekler genetik olarak belirlenmişse sözdizimi edinimi yürütmeyi öğrenmekten daha zor olmayacaktır.

5 uyarı yoksunluğu

Çocuk çevresinden hiç de düzgün olmayan, sınırlı dil verileri duymasına karşın yine de dilini tam olarak kurabilmektedir.

6 düzeltme

Düzeltilme ve dilbilgisiz tümceleri hakkındaki bilgiler sözdizimi bilgisinin gelişiminde önemli bir rol oynamamaktadır (Brown ve Hanlon 1970; Morgan ve Travis 1989). Eğer dilbilgisi ayarlamasının altında yatan düzenekler genetik olarak belirlenmişse düzeltmenin edinimle ilgisi olmaması gerekir, tıpkı nasıl yürüneceği ile ilgili bir öğüdün yürüme gelişimi ile ilgisi olmaması gibi.

Edim ve edinç kavramları

Dilbilgisinin kullanım boyutunda, dildışı etkenlerden dolayı kişiden kişiye farklılıklar gösteren yanı da yadsınamaz. Ancak dilbilgisi kuramında, dildışı koşullardan etkilenmeyen **ülküsel konuşucu** temel alınmakta ve konuşucunun dili anlama ve konuşma yetisi **edinç**, bu yetinin kullanım boyutunda gerçekleşmesi de **edim** olarak adlandırılmaktadır. Bu ayırım 1980'lerden sonra, **İçselleştirilmiş dil** (İ-dil) ve **Dışsallaştırılmış dil** (D-dil) olarak görülmektedir (Chomsky 1986a:20). Dilin üretilmiş görünüşlerini kapsadığından **D-dil dilbilimi** zihnin özelliklerinden bağımsız olarak dil örneklerini derlemekte ve sonra da bunların özelliklerini betimlemektedir. Bunun tersine, **İ-dil dilbilimi** bir konuşucunun dil hakkında neler bildiği ve bu bilginin nereden geldiği ile ilgilenmektedir. Dili insan zihninin içsel bir özelliği olarak ele alan İ-dil dilbilimine göre, dil bireyin zihninde/beyninde sunulan bir dizgedir.

Kabuledilebilirlik ve dilbilgisellik kavramı

Dil kuramı her ne kadar edinç düzlemine dayansa da edim düzleminden de tümüyle soyutlanmış değildir. Dil kuramı, dil kullanımı bakımından da tümceleri inceleyerek **kabuledilebilirlik** boyutunda değerlendirmektedir. Buna göre, Chomsky (1957:15)'in ele aldığı (1) tümcesi, **kabuledilemez** görülmektedir.

(1) Renssiz yeşil düşünceler uyuyordu

Bunun yanında, doğrudan sezgisel dil bilgisine dayanan kabuledilebilirlik yanında, edinç çalışmalarına özgü olan **dilbilgisellikten** de söz edilmektedir. Buna göre de (2) tümcesi, **dilbilgisidışı** olarak değerlendirilmektedir.

(2) *Düşünceler yeşil rensiz yarın uyuyordular

Edinç bağlamında, dilde üretilmesi olası tümcelerin saptanması ancak dilbilgisinin düzgün ve bozuk tümceleri üretebilecek düzeneğini açıklamakla olanaklı olabilmektedir. Herhangi bir dilde üretilen tümce sayısı konusunda basit bir gözlem bile yapılsa o dilde sayılarla ifade edilemeyecek ölçüde tümce üretilenliği görülür. Buna göre, dilbilgisi sınırlı sayıda kural ve sözcükle sınırsız sayıda tümce üretilen bir dizgedir. Dil kuramı da sınırlı sayıdaki kuralı saptamayı ve açıklamayı amaçlamaktadır.

Ek bilgi

Dilbilgisellik, kabuledilebilirlik ve kabuledilebilirlik dereceleri

Bir tümcenin anadili konuşucusu için düzgün olup olmadığı o tümcenin **kabuledilebilirlik** ölçüsünü belirlemektedir. Bununla birlikte **dilbilgisellik**, tümcenin zihinsel dilbilgisi kurallarına uygunluğu ile ilgilidir. Yani dilbilgisellik ideal konuşucunun dili anlama ve konuşma yetisi olan **edinç** ile ilgiliyken, kabuledilebilirlik bu yetinin kullanım boyutunda gerçekleşmesi demek olan **edim** ile ilgilidir. Eğer kabuledilebilirlik kullanım boyutunda ise, dilbilgisinin doğrudan kendisiyle ilgili olmayan etkenlerin kabuledilebilirliği etkileyebileceğini gözden kaçırmamak gerekir. Örneğin bir anadili konuşucusu dilbilgisellik ile hiç ilgili olmayan nedenlerden (örneğin tümcenin uzunluğu nedeniyle tümce öğeleri arasındaki uyumu belirleyememe gibi) bir tümceyi kabuledilemez olarak nitelendirebilir. Sonuç olarak, konuşucuların kabuledilebilirlikle ilgili belirlemeleri tümcelerin dilbilgiselliği ile ilgili olarak sağlam bilgiler vermemekte, ancak dolaylı bilgiler verebilmektedir. Ancak bir tümcenin dilbilgisel olup olmadığının belirlenmesinde daha geçerli bir yöntem olmadığından dilbilimde konuşucuların sezgilerine başvurulmaktadır. Aşağıdaki tümceleri inceleyelim:

- (a) Ali sen iyileşti sanıyormuş.
- (b) Ali seni iyileştin sanıyormuş.
- (c) Ali seni iyileşti sanıyormuş.

Yukarıdaki tümcelerin kabuledilebilirliği ile ilgili yapılacak bir değerlendirmede hiçbir konuşucunun (a) tümcesini kabuledilebilir bulacağı düşünülemez. Ancak her zaman **kesin yargıda** bulunmak güçtür. Örneğin (b) tümcesine bakıldığında da bu tümcenin kesinlikle kabuledilemez olduğu söylenemez. Böyle durumlarda kesin yargı yerine **karşılaştırmalı yargılar** geçerli olmalıdır. (b) tümcesi, (a) tümcesi kadar düzgün değildir; ancak (b) tümcesi (c) tümcesi kadar da bozuk değildir:

- (a) Ali seni iyileşti sanıyormuş.
- (b) ?Ali seni iyileştin sanıyormuş.
- (c) *Ali sen iyileşti sanıyormuş.

Burada ? imini anlamı (a)'daki kabuledilebilirlik ile (c)'deki kabuledilemezlik arasındaki bir kabuledilebilirliktir. Buradaki gibi üç değil de altı tümcelik bir derecendirme söz konusu olsaydı, o zaman paradigmaya başka imler eklenmesi gerekirdi. Örneğin ** imi, * imi ile gösterilmiş tümceye göre daha az kabuledilebilirliği; *? imi, ? imi ile gösterilen tümceye göre daha az kabuledilebilirliği, ama * imi ile gösterilen tümceye göre daha fazla kabuledilebilirliği; ?? imi, * ile gösterilen tümceden daha az kabuledilebilirliği, ama *? imi ile gösterilen tümceden daha fazla kabuledilebilirliği göstermektedir.

Üretici Dilbilgisi Kuramı

Dönüşümsel dilbilgisinin temellerinin ilk kez Noam Chomsky'nin 1955 yılında yazdığı ancak 1975 yılında yayımlanan *The Logical Structure of Linguistic Theory* adlı yapıtıyla atıldığı söylenebilir. Ancak kuramın ilk biçimi Chomsky'nin 1957 yılında yayımladığı *Syntactic Structures* adlı yapıtıyla ortaya atılmıştır. Daha sonra, 1965 yılında yayımlanan *Aspects of the Theory of Syntax* adlı yapıtla, kuramın daha bütüncül bir görünümünü sunan Ölçünlü Kuram gelmektedir. Kuramda 1965 sonrasında da önemli denebilecek gelişmeler yaşanmıştır. Daha sonraları 1981 yılında da *Lectures on Government and Binding* adlı yapıtla İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı ve sonrasında Minimalist Kuram gelmektedir.